

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**AZ EURÓPAI JÓLÉTI ÁLLAMOK KRÍZISE ÉS
REFORMJA: ÚJRAKLASZTEREZÉS**

Kiss Marietta

Témavezető: Dr. Láng Eszter

DEBRECENI EGYETEM

Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

Debrecen, 2013

1. A doktori értekezés kutatási előzményei és célkitűzései

A jóléti államot meglehetősen nehéz definiálni, de talán úgy foglalthatnánk össze mindazt, ami e fogalom alatt érthető, hogy a jóléti államok azok az államok, amelyek „elkötelezettek polgáraik anyagi és szellemi »jól-léte« (jó egészségi állapota, korszerű műveltsége és a modern gazdaságban való foglalkoztathatósága, munkára való alkalmassága, továbbá megfelelő lakhatása és táplálkozása) iránt, és ennek érdekében aktívan beavatkoznak a gazdasági folyamatokba” (Szabó [2000] 209. o.). A dolgozat keretein belül a jóléti államok fogalma alatt elsősorban a fejlett piacgazdaságokat értem. Ez a területi behatárolás két okból is indokolt: egyrészt a jóléti állam fogalmát tipikusan ezzel az országcsoporttal szokás azonosítani, másrészt a jóléti területre irányuló állami beavatkozások irodalma is elsősorban ezekhez kapcsolódik (Csaba – Tóth [1999] 7. o.). A fejlett országok csoportján belül a dolgozat elsősorban a nyugat-európai jóléti államok vizsgálatára terjed ki. Ennek ellenére nyilvánvalóan az itt tárgyalt elméletek – a rendszerspecifikus eltérések figyelembe vételével – a többi térségre is érvényesek, és néhány helyen elengedhetetlen az egyéb térségekbe tartozó országokat is bevonni az elemzésbe.

A jóléti államok szerepéről, kiterjedtségéről, ideális nagyságáról kialakult nézetek mind a közvéleményben, mind a politikában, mind pedig a szakirodalomban időről időre fellángolnak, és éles vitát váltanak ki. A kérdéskörrel kapcsolatos uralkodó álláspont az elmúlt fél-egy évszázad folyamán jelentősen átalakult.

A második világháború után a jóléti kiadások expanziója jelentkezett, melyet lehetővé tett a gazdasági fellendülés. Ez az expanzió az olajválságokat követő recesszióig folytatódott, amikor is a kormányok fokozatosan elfogadták a monetarista doktrínákat, és visszafogták a közkiadásokat, különösen a szociális juttatásokat. Ezután a jóléti állam ellentmondásai fokozatosan a felszínre kerültek, és a legégetőbb kérdéssé a jóléti állam fenntarthatósága vált a globalizáció korában, a posztindusztriális és előregedő társadalmakban. Mindezen kihívások ellenére – bár eltérő mértékű és irányú változások történtek a különböző országok jóléti rendszereiben – a jóléti állam fennmaradt. Kérdés ugyanakkor, hogy hosszú távon a jóléti állam működése milyen formában, milyen kiterjedtségben és intézményi összetételben tartható fenn.

Az európai államok jóléti rezsimejei igen nagy különbségeket mutatnak. Minden állam a fejlődés különböző útját járta be, ami nyomot hagyott a mai politikákra is. Mégis, a jóléti

állam modelljeit (rezsimeket, típusait) felvonultató nagyszámú irodalom¹ alátámasztja, hogy bizonyos országok kevésbé térnek el egymástól, mint másoktól. Valójában számos intézményi összetevővel rendelkeznek, amelyek szisztematikusan összekapcsolódnak, és amelyek a fejlődés különböző „logikáit” eredményezték, illetve azt, hogy ma a reformok hasonló köre van napirenden az egy típusba sorolt országok esetén (*Ferrera – Hemerijck – Rhodes* [2006]).

A globalizáció és az elöregedés kiváltotta közös kihívásokra a különböző típusba tartozó jóléti államok különbözőképpen reagáltak. A dolgozat egyik célja annak a vizsgálata, hogy a különböző típusok ezen fejlemények hatására mutatnak-e közeledést vagy sem. Ehhez az empirikusan a legtöbb szerző által alátámasztott, az európai jóléti államokra végzett tipizálást² (lásd többek között: *Abrahamson* [1991], *Leibfried* [1992], *Ferrera* [1996], *Bonoli* [1997], *Boeri* [2002], *Sapir* [2005], *Pabst* [2009]) használom kiinduló alapnak, amely az Esping-Andersen által képzett klasszikus három típus helyett négygel dolgozik³, az állami korporativista csoportot két részre bontva⁴:

a) Az északi (vagy skandináv) országok⁵ (Dánia, Finnország, Svédország, valamint Norvégia) a legmagasabb szociális védelemre fordított kiadásokkal és univerzális jóléti ellátással rendelkeznek (a juttatások többsége állampolgársági alapon jár). A munkapiac működésébe e rezsime tagjai extenzív fiskális intézkedésekkel, „aktív” munkapiaci politikákra építve avatkoznak be (tréningek és egyéb programok segítségével igyekeznek a munkanélkülieket visszavezetni a munkapiacra). Jellemző rájuk, hogy magas a közsférában alkalmazottak aránya, illetve az erős szakszervezetek biztosítják, hogy a bérek kevésbé

¹ Lásd többek között: *Titmuss* [1958], *Wilensky – Lebeaux* [1965], *Esping-Andersen* [1990] és [1999]. A jóléti államok ideális tipológiáját statisztikai módszerekkel próbálta meg azonosítani például *Ragin* [1994], *Kangas* [1994], *Obinger – Wagschal* [2001], *Wildeboer Schut et al.* [2001], *Kautto* [2002], *Saint-Arnaud – Bernard* [2003a] és [2003b], *MacMenamim* [2003], *Soede et al.* [2004], *Powell – Barrientos* [2004], *Gal* [2004], *Bambra* [2005a] és [2005b], *Ferreira – Figueiredo* [2005].

² Ezt a tipológiát használja az értekezés 3. fejezete.

³ Bár az 1990-es években rengeteg különböző tipológia látott napvilágot (lásd például *Arts – Gelissen* [2002]), ahogy azt *Abrahamson* [2002] megjegyzi, bizonyos esetekben a szerzők csupán új nevekkkel látták el azokat a rezsimeket, amelyeket korábban már azonosítottak.

⁴ A mediterrán országok külön rezsimeként való felfogásával nem ért egyet *Esping-Andersen* [1999] és *Katrougalos* [1996] sem, mondván, hogy ezek az országok csupán a konzervatív rezsime egy alkategóriájaként vagy variánsaként tekinthetők, tekintettel arra, hogy ezek a viszonylag alacsony fejlettségű jóléti államok csak abban közösek, hogy éretlen szociális védelmi rendszerrel és néhány egymáshoz hasonló társadalmi és családi struktúrával rendelkeznek (*Katrougalos* [1996] 43. o.).

⁵ A típusok elnevezése – azonos tartalom mellett – szerzőnként eltér, a dolgozat a leggyakoribb elnevezéseket szinonimaként alkalmazza.

szóródnak. A GDP viszonylag magas %-át teszik ki a szociális kiadások, amelyeket főleg adókból finanszíroznak. Ez a csoport megfeleltethető Esping-Andersen szociáldemokrata csoportjának.

b) Az *angolszász (vagy brit) országok* (Írország, Egyesült Királyság) állnak a legközelebb a beveridge-i hagyományokhoz, a szociális segítségnyújtás viszonylag nagy részét az utolsó mentsvárként működtetik. A pénzbeli transferek elsősorban a munkaképes korúakat célozzák. Az aktivációs intézkedések ugyanolyan fontosak, mint a juttatásokhoz való feltételes hozzáférést biztosító rendszeres munkavégzés. E modellt a gyenge szakszervezetek, a viszonylag nagy és bővülő bérkülönbségek, valamint az alacsony bérű foglalkoztatás viszonylag gyakori előfordulása jellemzi. A GDP viszonylag alacsony %-át teszik ki a szociális kiadások, amelyeket főleg adókból finanszíroznak. Ez a típus Esping-Andersen liberális csoportjának felel meg.

c) A *kontinentális (vagy bismarcki) országok* (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, Hollandia⁶ és Luxemburg) bővülő mértékben támaszkodnak a biztosítás-alapú, nem foglalkoztatáshoz kötött juttatásokra és az öregségi nyugdíjakra. A foglalkoztatás védelme itt erősebb, mint az északi országokban, így a felmondás költségesebb. A juttatásokat a munkajövedelmek után fizetett járulékokból finanszírozzák, a bismarcki hagyományoknak megfelelően. A szakszervezetek, bár taglétszámuk csökken, mégis erősek ezekben az országokban, mivel a szabályozás a nem szakszervezeti kérdésekre is kiterjeszti a kollektív tárgyalások hatókörét. A szociális dialógus intézményrendszerének fontos része a korporatizmus (tripartit tárgyalások vannak a kormány, a munkaadók érdekképviselete és a szakszervezetek között). A GDP viszonylag magas %-át teszik ki a szociális kiadások, amelyeket elsősorban járulékokból finanszíroznak. Ez a csoport – a következő, mediterrán típussal együtt – teszi ki Esping-Andersen állami korporativista csoportját.

d) A *mediterrán (vagy déli vagy latin) országok* (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) szociális kiadásaikat a nyugdíjakra koncentrálnak, és lehetővé teszik a jogosultságok és a státusz magas szintű szegmentációját. A jóléti rendszer a foglalkoztatás védelmét és a korai nyugdíjba vonulást célozza (és ez alacsony foglalkoztatáshoz vezet), hogy a munkaképes korúak csoportját segítse a munkapiacra való részvételben. A szakszervezetek befolyását itt is a kollektív tárgyalások hatókörének mesterséges kiterjesztésével őrizték meg. A bérstruktúrát – legalábbis a formális szektorban –

⁶ Hollandia egyes szerzők szerint a skandináv és a kontinentális modellek közti átmenet, és nemrég mozdult el az északi típus felé.

a kollektív tárgyalások határozzák meg, és a bérkülönbségek alacsonyak. A szociális rendszert főként járulékokból finanszírozzák, a GDP viszonylag alacsony %-át jelentik a szociális kiadások.

A jóléti államok előtt álló kihívások egyik körét az utóbbi évtizedekben felgyorsult globalizáció jelenti. A dolgozat másik célja, hogy a globalizáció szerepét feltárja a jóléti államok átalakulásában. A globalizáció és a jóléti állam viszonyáról kialakult nézeteket alapvetően három irányzatba sorolhatjuk. Az első – amelyet gyakran globalista iskola névvel illetnek (képviselői többek között *Scholte* [1997], *Rodrik* [1998], *Scharpf* [2000], *Genschel* [2004]) – azt tartja, hogy a gazdaság nemzetköziesedése a jóléti államot fenyegeti. Ezen iskola szerint a jóléti állam ott lép be, ahol a piac kudarcot vall, de ezt csak akkor teheti meg, ha maga nincs kitéve a piaci erők nyomásának. Ám a globalizáció épp ezt a feltételt hiúsítja meg, hiszen a jóléti állam fokozottan kénytelen szembesülni a nemzetközi versennyel és így a globalizáció elkerülhetetlenül aláássa életképességét és hatékonyságát. Az előrevetített eredmény a jóléti állam visszaszorulása, valamint a minimalista „versenyállami” szerkezetek felé irányuló nemzetközi konvergencia lesz (*Genschel* [2004] 615. o.). A kisebbséget jelentő „hiperglobalistákkal” (*Ohmae* [1995], *Horsman – Marshall* [1994]) szemben – akik a nemzetállam végét jósolják – a „mérsékelt globalisták” (vagy „kényszer”-iskola) szerint a globalizáció az államra mindenképpen korlátozó kényszert ró, és ha nem is szűnik meg, végül átalakul.

A globalizáció kényszerként való felfogásával szemben kritikaként jelentkezett a második irányzat, amely a globalizációval szembeni szkeptikusokat⁷ foglalja magában. Szerintük a globalizáció közel sem annyira elmélyült, mint azt a globalizációs iskola állítja. A nemzetgazdaságok manapság sokkal jobban függenek egymástól, mint a közelmúltban (bár nem feltétlenül jobban, mint száz évvel ezelőtt). Azonban sem elméleti okot, sem empirikus bizonyítékot nem látnak arra, hogy a nemzetközi gazdasági interdependencia növekedése korlátozza a nemzeti politika autonómiáját, hiszen a jóléti állam nem húzódott vissza méreteiben (*Genschel* [2004] 615-616. o.). A szkeptikusok így arra a következtetésre jutnak, hogy a globalizáció hatása korlátozott (*Weiss* [2003] 13-14. o.).

A harmadik irányzat, a revizionista iskola azt állítja, hogy a jóléti állam bajait nagymértékben saját maga okozta. Az elmúlt néhány évtizedben ugyanis a nagylelkű szociális programok elérték az érettség szakaszát: magas helyettesítési rátával működnek és a népesség túlnyomó részét átfogják. Így állandó nyomást gyakorolnak a költségvetésre (*Ferrera* –

⁷ Lásd többek közt *Garrett* [1998a], *Swank* [1998], *Garrett* [2001], *Garrett – Mitchell* [2001].

Rhodes [2000] 259. o.). A globalizáció pedig nemhogy a problémák előidézője, hanem következményeinek egyike, és fontos szerepe van azok megoldásában. A nemzetközi piacok fegyelmező ereje ugyanis segíti a kormányokat abban, hogy a jóléti politika hibás dinamikáit ellenőrizzék, és így hozzájárul ahhoz, hogy a jóléti államot megvédje saját magától (*Genschel* 2004:616).

2. A doktori értekezés szerkezete, alkalmazott módszertana

Az értekezés bevezető fejezete ismerteti az alapproblémát, az ebből adódó kutatási kérdéseket és hipotéziseket, melyek megválaszolására a következő fejezetek szolgálnak. A fogalmi apparátus tisztázása végett a bevezetést követő fejezet áttekinti a jóléti állam kialakulását, fogalmát és típusait. Az itt bemutatott tipológiák szerves alapját képezik az értekezés 1. kutatási kérdését körüljáró következő fejezetnek. A harmadik fejezet a különböző jólétiállam-típusok közeledését elemzi empirikusan, azaz az 1., egyben fő kutatási kérdésre keresi a választ. A fejezet aktualitásként magába foglal egy kitekintést a 2008-ban kezdődő gazdasági válság jóléti államokra gyakorolt hatásáról. A negyedik fejezetben a jóléti állam alapvető ellentmondását járom körül a szakirodalom tanulmányozásával, kitérve a jóléti állam és a globalizáció viszonyát taglaló elméletekre. A következő fejezetben a globalizáció és a jóléti állam viszonyáról kialakult nézeteket, azaz a második kutatási kérdést két, különböző típusba tartozó jóléti állam (Svédország és Franciaország) példáján keresztül vizsgálom meg. Az értekezést következtetések zárják, mely fejezet tartalmazza a kutatási kérdésekre adott válaszokat, a főbb megállapításokat. A dolgozat melléklete az empirikus kutatáshoz kapcsolódó statisztikai adatokat tartalmazza.

A fentiekből is adódik, hogy az értekezés alapvetően három módszerre épít. Az első kutatási kérdést a szakirodalom áttekintése, azaz irodalomelemzés mellett kvantitatív elemzéssel, statisztikai módszerrel vizsgálom. Összevonáson alapuló hierarchikus klaszterelemzést végzek, az analízis módszerei közül az empirikusan legmegbízhatóbbnak bizonyult és leginkább használt Ward-eljárást használom. A második kutatási kérdés megválaszolására az irodalomelemzésen túl két országtanulmányt mutatok be.

3. A doktori értekezés kutatási kérdései és hipotézisei

Ahogy arról már szó volt, a közös kihívásokra a különböző típusba tartozó európai jóléti államok különbözőképpen reagáltak. Ebből adódik az értekezés 1., fő kutatási kérdése:

1. kutatási kérdés: A különböző jóléti rendszerek Nyugat-Európában közelednek-e egymáshoz és várható-e, hogy egy egységes jóléti állam kialakuljon?

Hipotézis: Bizonyos típusok esetén megfigyelhető a jóléti államok bizonyos mértékű közeledése, ugyanakkor a különbségek hosszú távon fennmaradnak.

A jóléti állammal szembeni kihívások egyikeként a szakirodalom egy része a globalizációt jelöli meg, más része viszont szkeptikus ezzel az állásponttal kapcsolatban. Ebből az ellentmondásból következik az értekezés 2. kutatási kérdése:

2. kutatási kérdés: Milyen szerepe van a globalizációnak a nyugat-európai jóléti államok krízisében és reformjaiban?

Hipotézisem az, hogy a globalizáció az egyik kiváltó oka volt a jóléti reformoknak Európában, a jóléti állam és a globalizáció viszonyára jellemző, hogy az utóbbi kényszerként jelentkezik, amelyhez a jóléti államnak alkalmazkodnia kell.

4. Empirikus vizsgálat

A, fő kutatási kérdés vizsgálatához kiindulópontként fogadjuk el az *Esping-Andersen* [1990] által elkülönített három klasszikus jólétiállam-típust (skandináv, angolszász, kontinentális), azzal a kiegészítéssel, amelyet *Abrahamson* [1991], *Leibfried* [1992], *Ferrera* [1996] és *Bonoli* [1997] tesz, s amelyet *Boeri* [2002], *Sapir* [2005] és *Pabst* [2009] is átvesz, vagyis egy negyedik típussal (dél-európai) egészítik ki az előző hármat. E tipológia igen szemléletesen mutatható be úgy, hogy az országokat két dimenzió, a hatékonyság és a méltányosság mentén helyezzük el. *Sapir* [2005] hangsúlyozza, hogy egy modell akkor tekinthető hatékonynak, ha elegendő ösztönzést nyújt a munkára, és így viszonylag magas foglalkoztatási rátákat mutat, illetve akkor mondható méltányosnak, ha a szegénység fenyegetését⁸ viszonylag alacsonyan tartja.

A válság előtti helyzet (a 2000-es évek eleje) teljes mértékben megfelel a négyes felosztásnak (1. ábra): mind az északi, mind a kontinentális országok átlag felett helyezkednek el a szegénység elkerülésének valószínűségét tekintve, míg az összes angolszász és mediterrán ország alatta. Hatékonyság tekintetében jól teljesítettek az északiak és az angolszász országok, míg alacsony hatékonysággal működtek a kontinentális és déli országok.

1. ábra

A négy modell tipológiája

		HATÉKONYSÁG	
		<i>Alacsony</i>	<i>Magas</i>
MÉLTÁNYOSSÁG	<i>Magas</i>	Kontinentális	Északi
	<i>Alacsony</i>	Mediterrán	Angolszász

Forrás: Sapir, A. [2005]: Globalization and the Reform of European Social Models. Bruegel Policy Contribution, letölthető: http://aei.pitt.edu/8389/01/BPC2005_SocialMod.pdf, letöltés ideje: 2009. augusztus 28., 9. o.

⁸ A szegénység fenyegetését az $1 - \text{szegénységi ráta}$ mennyiséggel mérjük, ahol a szegénységi ráta a mediánjövedelem 60%-a alatt élők aránya a népességben belül.

Az 1. ábra emellett a modellek fenntarthatóságát is mutathatja. Azok a modellek, amelyek nem hatékonyak, egyszerűen nem fenntarthatóak, a költségvetés kiadási és bevételi oldala közti, a globalizációból, a technológiai változásból és a népesség előregedéséből következő egyre növekvő feszültség miatt. Számos jele van annak, hogy a legkevésbé hatékony kontinentális és mediterrán országok több fenntarthatósági korláttal is szembesülnek, szembesültek. Az egyik ilyen az államadósság szintje a GDP-hez viszonyítva, mely sokkal magasabb volt a kontinentális (79%) és a mediterrán (81%) országokban, mint az angolszász (36%) és az északi (49%) országokban. Másrészt azok a modellek, amelyek nem méltányosak, tökéletesen fenntarthatóak lehetnek, ha hatékonyak. Ennek oka az, hogy egy szociális modell méltányossága egy életképes politikai választást tükröz (*Sapir [2005]*).

Ez azt sugallja, hogy mind az északi, mind az angolszász modellek fenntarthatóak (voltak), míg a kontinentális és mediterrán modellek nem, és megreformálásra szorulnak a hatékonyság növelése érdekében, a munka és a növekedés ellenőszítőinek csökkentésével. Ugyanakkor a priori nincs okunk azt feltételezni, hogy az ilyen reformok kéz a kézben járnak a méltányosság változásaival. Ahogy azt látni fogjuk, teljes mértékben lehetséges (és a valóságban be is következett), hogy a kontinentális modell hasonlónak válik az északihoz, a mediterrán pedig az angolszászhoz. Mégis, nem lehet elvetni azt a lehetőséget sem, hogy a reform változást okozhat a méltányosságban, ha a korábbi politikai egyensúlyt érinti a hatékonyság felé történő elmozdulás.

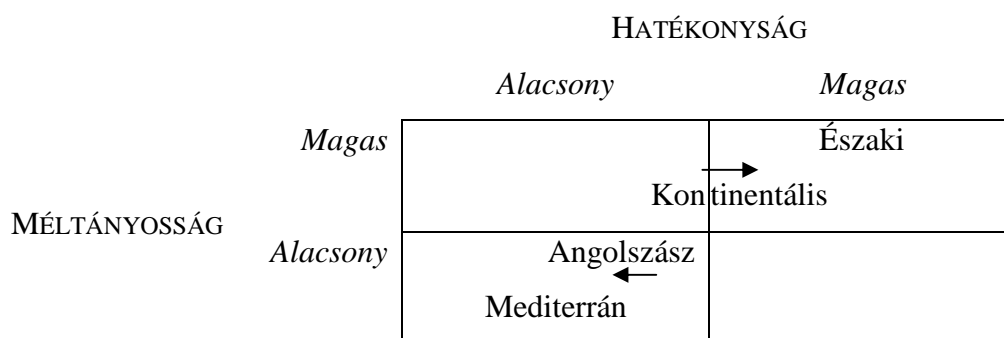
Az aktuális hatékonyság/méltányosság adatokat tekintve elmondható, hogy az északi és a déli modellek megtartották korábbi pozíciójukat: az előbbi továbbra is mind hatékony, mind méltányos, míg az utóbbira egyik tulajdonság sem jellemző. Ennél érdekesebb viszont a maradék két típus: az **angolszász országok helyzete** egyértelműen *romlott, átkerültek a déli országok mellé* (igaz, még kevésbé kedvezőtlen a helyzet mindkét dimenzió tekintetében). A **kontinentális országok** pedig *az északiakhoz közeledtek*, bár még nem teljesen léptek át a legkedvezőbb kombinációjú cellába. Csak a hatékonyság dimenzióját tekintve a két típus (**az angolszász és a kontinentális**) *megközelítette egymást*, sőt, fel is cserélődött: a kontinentális országok hatékonyabbnak bizonyulnak az angolszász országoknál (2. ábra). Figyelemre méltó ezen kívül az, hogy az egyes típusokon belül sokkal nagyobb, a típusok között pedig sokkal kisebb az országok szóródása, mint korábban.

A változásokat ugyanakkor kétféleképpen is értelmezhetjük. Az egyik lehetőség a fenti, azaz feltételezzük, hogy a korábbi tipológia továbbra is érvényes, csupán a típusok változtak idő közben. Ám létezik egy másik lehetséges magyarázat is: a típusok határai fellazultak, már nem érvényesek – vagy csak részben érvényesek – a korábbi típusok, és a

fenti hatékonyság-méltányosság koordinátarendszerben más csoportosításban érdemes az országokról gondolkodni. Ez annál is inkább feltételezhető, mert egy újracsoportosítás növelheti a csoportokon belüli homogenitást és a csoportok közötti heterogenitást⁹.

2. ábra

A tipológia újragondolása

Megjegyzés: A nyilak iránya az elmozdulás irányát, míg relatív nagysága az elmozdulás relatív mértékét mutatja.

A fenti négyes tipológia eredendően a társadalombiztosítási politikák kvalitatív tanulmányozásán alapult, de a tipológia érvényességét számos szerző¹⁰ igazolta kvantitatív elemzéssel is, az 1980-as és az 1990-es évekre például *Saint-Arnaud és Bernard* [2003]. A szerzőpáros a szociális helyzetet, a közpolitikát és az állampolgári aktivitást reprezentáló változókkal végzett klaszterelemzést, hogy igazolja a korábbi kvalitatív tipológiát, majd a jóléti rezsimek „ellenállóképességét”, azaz hosszú távú fennmaradásukat. A modell stabilnak bizonyult, az elemzést a változók összességére, valamint a három csoportra külön-külön elvégezve ugyanazt a tipológiát eredményezte.

A vizsgálatokat megismételve újabb adatokra választ kaphatunk a fenti kérdésre: **érvényes-e még egyáltalán a négyes tipológia? Ugyanazon országok tartoznak-e még egy típusba?** Ennek eldöntéséhez a hierarchikus klaszteranalízis a legmegfelelőbb kvantitatív vizsgálati eszköz, mert lehetővé teszi a több változó szerint hasonló országok csoportosítását. Ez a módszer lehet összevonáson alapuló, amikor eleinte minden eset egy-egy klasztert alkot, és az egyes lépésekben mindig a legközelebbi klasztereket vonjuk össze, illetve lehet felosztáson alapuló is, amelyben kezdetben minden elem egyetlen klaszterbe tartozik, és ezt addig osztjuk, míg végül minden egység külön klaszterbe nem tartozik.

⁹ Ahogy korábban is említettem, az egyes típusokon belül sokkal nagyobb, a típusok között pedig sokkal kisebb az országok szóródása, mint egy évtizeddel korábban, ami azt jelenti, hogy a csoporton belüli heterogenitás és a csoportok közötti homogenitás nőtt.

¹⁰ Lásd például *Obinger – Wagschal* [2001], illetve az értekezés 2.2. fejezetét.

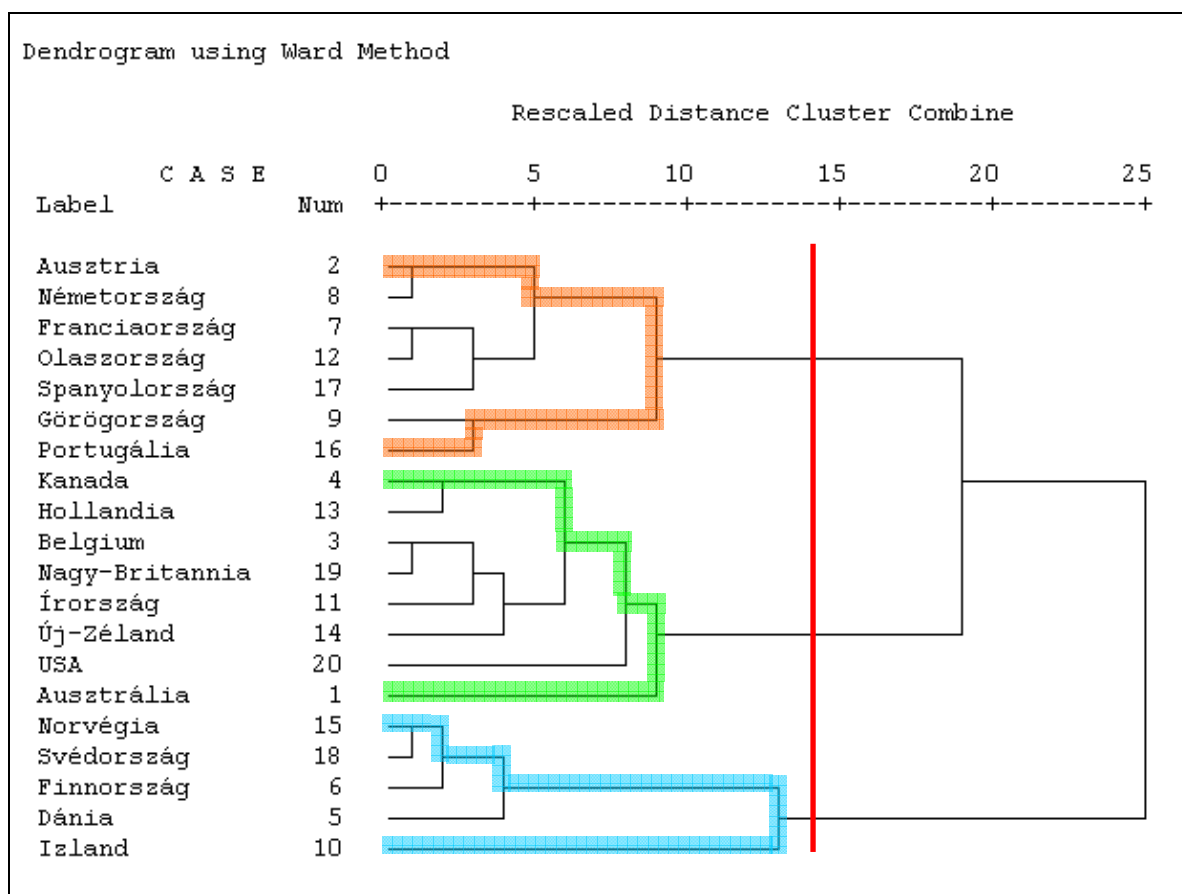
Kiindulásként ugyanazt a 20 országot és ugyanazon változókat használtam, mint a *Saint-Arnaud – Bernard* [2003] szerzőpáros, az eredmények összehasonlíthatósága végett¹¹. A változókat az eltérő nagyságrendű skálák miatt standardizáltam¹². Összevonáson alapuló klaszterelemzést végeztem, és az analízis módszerei közül az empirikusan legmegbízhatóbbnak bizonyult és leginkább használt Ward-eljárást használtam, mely a klaszterek hasonlóságát az euklideszi távolság négyzetével méri, és a klaszteren belül minimalizálja e mértéket, így maximalizálja a klaszterek homogenitását (*Sajtos – Mitev* [2007]).

Ahogy a 3. ábráról is leolvasható, a klaszteranalízis során 3 klaszter jött létre (ha korábban állnánk meg, egy vagy több egyelemű klaszter is kialakulna). A három klaszter közül az egyik teljes mértékben megfelel a szociáldemokrata típusnak (Norvégia, Svédország, Finnország, Dánia, Izland). A másik kettő azonban nem egészen felel meg az esping-anderseni klasszifikáció maradék két típusának. ***Az állami-korporativista csoportból kikerült Hollandia és Belgium, és átkerült a liberális csoportba.*** Így az előbbiben maradt Ausztria, Németország, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország, az utóbbiban pedig Kanada, Hollandia, Belgium, Nagy-Britannia, Írország, Új-Zéland, az Egyesült Államok és Ausztrália szerepel.

¹¹ A változók közül kizártam azt, amelyik nagyon erős (0,9-nél magasabb) korrelációt mutatott egy másikkal (a női részvételi hányad és részvételi hányad korrelációja 1%-on 0,976), hiszen ebben az esetben egy adott tényező dupla súllyal kerülne be az analízisbe. Továbbá néhány ország esetén fellépő adathiány miatt kénytelen voltam kihagyni az állami kiadások %-aként meghatározott állami támogatások, valamint az állami beruházások változóit, az állam által felnőttképzésre költött, GDP %-ában kifejezett összegek változóját, valamint az 1000 főre jutó napilapolvasást és a családi segélyekről alkotott első törvény óta eltelt évek számát tartalmazó változókat. Mivel azonban *Saint-Arnaud – Bernard* [2003] bebizonyította a modell robusztusságát bármely véletlenszerűen kihagyott változó esetén, a végeredményt e redukció nem befolyásolja. A megmaradó változókat (30 db) lásd az értekezés 1. sz. mellékletének táblázatában. A táblázat tartalmazza az összes változót az eredeti modellből, dőlttel szedve pedig a jelen elemzésbe bevont változókat.

¹² A standardizálás során a Z-értékeket használtam: $Z = \frac{x - \mu}{\sigma}$.

A hierarchikus klaszteranalízis dendrogramja (20 ország, 30 változó)

Ahhoz, hogy a klaszterelemzés eredményeit felhasználhassam az eredeti klasszifikáció újragondolásához, egy második analízist is elvégeztem. A második klaszteranalízisben 20 ország közül kizártam az Európán kívülieket, mivel dolgozatom tárgyát az európai jóléti államok képezik, és méltányosság-hatékonyság koordinátarendszerben is ezek szerepeltek. Kizártam még ezen kívül Izlandot is, mivel ez az ország az eredeti problémafelvetésben szintén nem szerepelt. Az elemzésben ugyanazon változókat használtam, mint az előző esetben¹³.

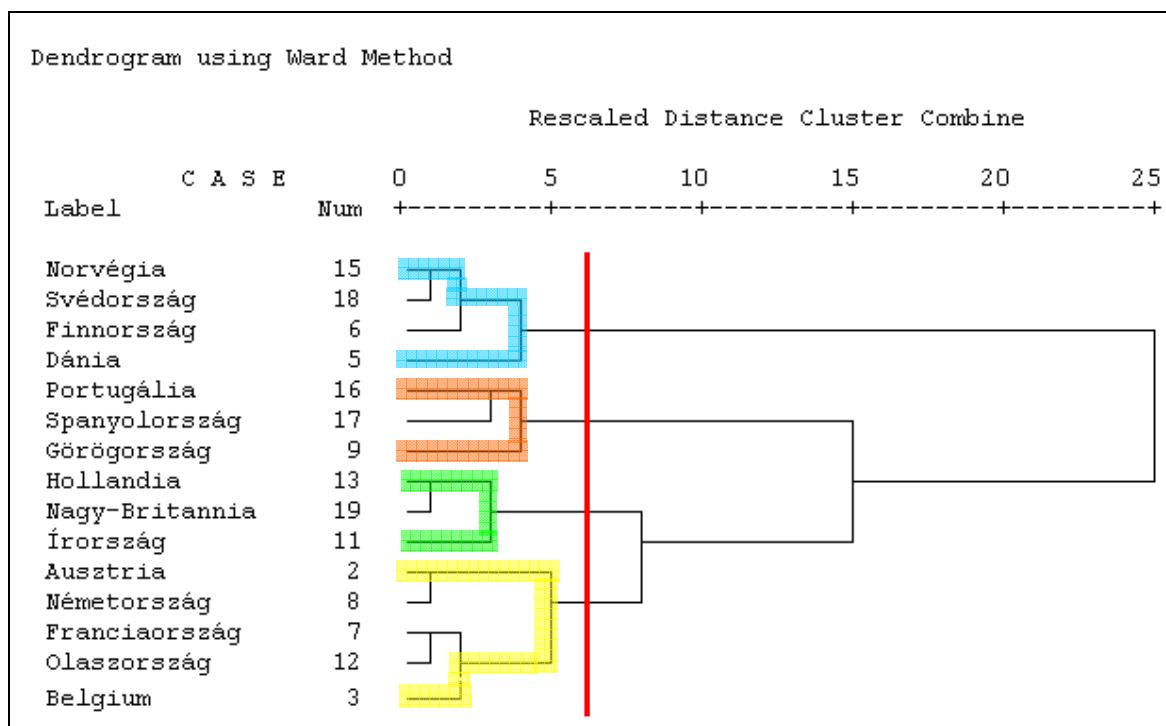
A létrejött klasztereket a 4. ábra dendrogramja mutatja. Ezúttal akkor érdemes megállni a klaszterek összevonásában, mikor 4 klaszter jött létre (ha korábban állnánk meg, elméletileg nehezen alátámasztható 2-3 elemű klaszterek is kialakulnának). Amennyiben egy

¹³ Ismét ki kellett zárni a női részvételi hányadot (a részvételi hányad és a női részvételi hányad korrelációja 1%-on 0,974), de az adatok európai államok esetén való szélesebb körű rendelkezésre állása miatt adathiány okán csak az állam által felnőttképzésre költött, GDP %-ában kifejezett összegek változóját, valamint az 1000 főre jutó napilapolvasást tartalmazó változókat kellett kizárnom.

lépéssel tovább mennénk, úgy három klasztert kapnánk, amelyben érdekes módon *a kontinentális* (kiegészülve Olaszországgal) és az *angolszász típus* államai szerepelnének egy klaszterben. Azt látjuk tehát, hogy e két típus az előző egyszerű méltányosság-hatékonyság modellben kimutatott *közeledése a változók szélesebb körét vizsgálva is létezik*.

4. ábra

A hierarchikus klaszteranalízis dendrogramja (15 ország, 33 változó)

Az újraalkotott négy klaszter közül az egyik teljes mértékben megfelel az északi típusnak (Norvégia, Svédország, Finnország és Dánia részvételével). A déli típusból kikerült *Olaszország* (így benne maradt Portugália, Spanyolország és Görögország), és *átkerült a kontinentális típusba* (Ausztria, Németország, Franciaország és Belgium mellé). Végül az *angolszász típusba átkerült Hollandia* a kontinentálisból (Nagy-Britannia és Írország mellé).

Miután azonosítottuk az új klasztereket, térjünk vissza a hatékonyság-méltányosság kérdéséhez az egyes típusok esetén! Elmondhatjuk, hogy *az északi és a déli típus helyzete nem változott* (az előbbi ugyanazon országokat tartalmazza, mint az eredeti tipológia szerint), a *másik két típusé* viszont igen. Mindkettő megmaradt az eredeti sapiri negyedben, bár *mindkét dimenzió szerint közelebb kerültek egymáshoz* az egy évtizeddel ezelőtti helyzethez képest. Ez arra utal, hogy *az országok újracsoportosítása releváns: Olaszország mára inkább*

a kontinentális típusú, míg Hollandia angolszász jellemzőket vett fel. Ezzel együtt azonban még az újracsoportosítás után is tapasztalunk egyfajta elmozdulást e két típusnál: az angolszász típus relatíve alacsonyabb, míg a kontinentális típus relatíve magasabb szegénységi rátákkal rendelkezik, mint egy évtizede, a foglalkoztatás pedig az angolszász típus esetén csökkent, míg a kontinentális országokban nőtt.

Ez alapján módosítva a hatékonyság-méltányosság mátrixot (5. ábra) világosan látszik, hogy *a kontinentális és az angolszász típus hatékonyság és méltányosság tekintetében is közeledett egymáshoz.* A *hatékonyság tekintetében* az újracsoportosítás előtt a kontinentális típus túl is szárnyalta az angolszász típust, ezen *tompított a két ország áthelyezése.* Ily módon az angolszász típus maradt a hatékonyabb, de a különbség nem olyan mértékű, mint egy évtizede. *Méltányosság tekintetében viszont teljes mértékben az újracsoportosítás okozta a közeledést,* hiszen az eredeti klasszifikáció szerint a méltányosságbeli különbségek megmaradtak.

A fenti eredményeket nagymértékben befolyásolhatja a válság, így ezt a speciális – és vélhetően átmeneti – hatást érdemes kiszűrni, hogy a tartósabb tendenciákat felismerhessük. Ennek érdekében a korábban ismertetett elemzéseket elvégeztem a krízist megelőző (2007-es) adatokkal is. A kérdés az, hogy a válságtól függetlenül *érvényes-e még a négyes tipológia, és ugyanazon országok tartoznak-e még egy típusba.*

5. ábra

A tipológia második újragondolása

		HATÉKONYSÁG	
		<i>Alacsony</i>	<i>Magas</i>
MÉLTÁNYOSSÁG	<i>Magas</i>	Kontinentális	Északi
	<i>Alacsony</i>	Mediterrán	Angolszász

Megjegyzés: A nyilak iránya az elmozdulás irányát, míg relatív nagysága az elmozdulás relatív mértékét mutatja.

A 6. ábra tartalmazza az európai jóléti államok válság előtti hatékonyság/méltányossági mátrixát, amelyből világosan látszik, hogy a *sapiri* [2005] tipológia továbbra is érvényes, bár a kontinentális és az angolszász modellek esetén jelentős elmozdulást tapasztalhatunk a hatékonyság tekintetében. Tehát *a kontinentális modell esetén*

a hatékonyság javulása, míg az angolszász modell esetén annak romlása nem csupán a válság hatása, hanem tartósabb tendencia.

6. ábra

A négy modell tipológiája a válság előtt

		HATÉKONYSÁG	
		<i>Alacsony</i>	<i>Magas</i>
MÉLTÁNYOSSÁG	<i>Magas</i>	Kontinentális →	Északi
	<i>Alacsony</i>	Mediterrán	Angolszász ←

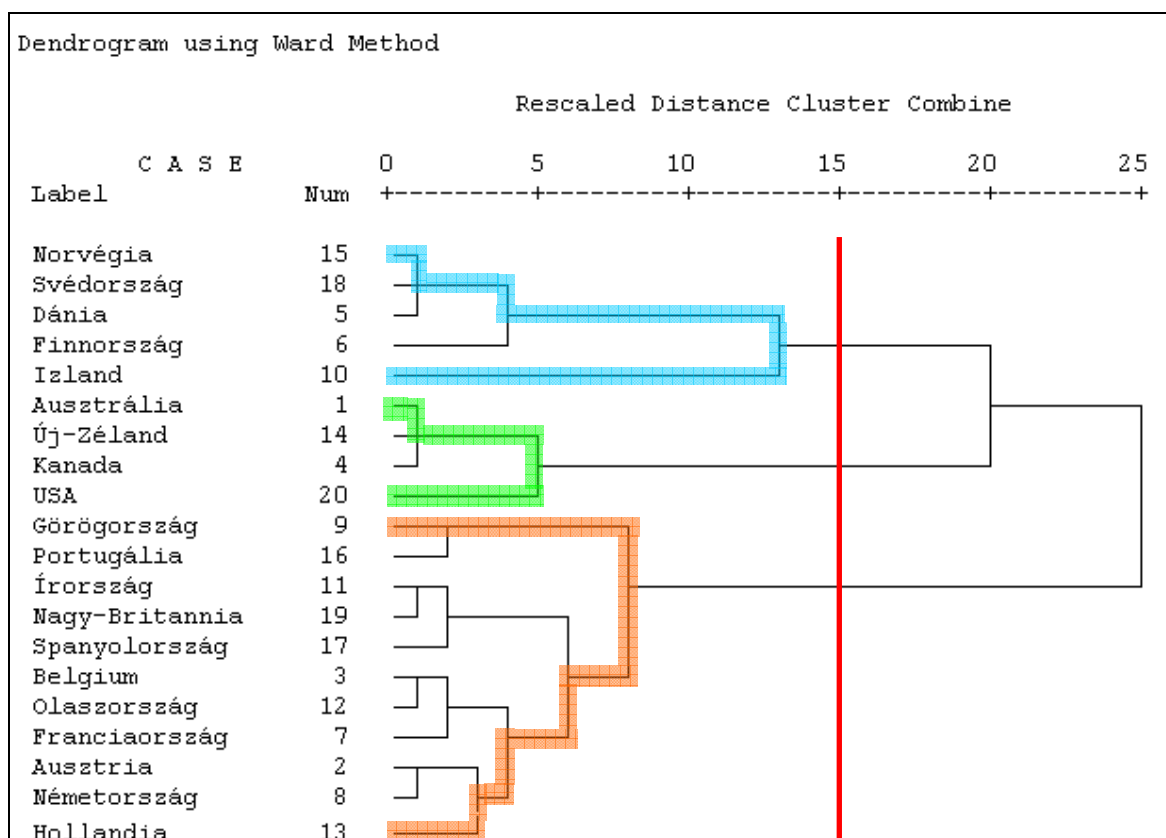
Megjegyzés: A nyilak iránya az elmozdulás irányát, míg relatív nagysága az elmozdulás relatív mértékét mutatja.

Ismét érdekes kérdés azonban az is, hogy az elmozdulást mennyiben befolyásolhatta az országok esetleges átrendeződése. Ennek megválaszolására újra klaszteranalízist végeztem. Először ezúttal is a korábban vizsgált 20 országot vontam be az elemzésbe, hogy a kapott eredményeket összevethessem *Saint-Arnaud és Bernard* [2003] eredményeivel. Ismét összevonáson alapuló hierarchikus klaszterelemzést végeztem standardizált adatokkal, Ward-módszerrel, ugyanazt a 30 változót használva, mint korábban¹⁴.

A 7. ábrán látható dendrogramról leolvasható az így kialakult klaszterek köre. Érdekes ismét megállni akkor, mikor 3 klaszter jött létre (ha korábban állnánk meg, egy vagy több egyelemű klaszter is kialakulna). A három klaszter közül az egyik ismét teljes mértékben megfelel a szociáldemokrata típusnak (Norvégia, Svédország, Finnország, Dánia, Izland). A másik kettő azonban ezúttal sem egészen felel meg az esping-anderseni klasszifikáció maradék két típusának, és mutat némi eltérést a 2000-es évek végi – 2010-es évek eleji állapothoz képest is. Az esping-anderseni **liberális csoportból kikerült Nagy-Britannia és Írország, és átkerült az állami-korporativista csoportba**. Így az előbbiben maradt Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és az Egyesült Államok, az utóbbiban pedig Ausztria, Németország, Franciaország, Hollandia, Belgium, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország, Nagy-Britannia és Írország szerepel.

¹⁴ Az elemzésbe bevont változók az értekezés 11. sz. mellékletének táblázatában dőlt betűvel szedve szerepelnek.

A hierarchikus klaszteranalízis dendrogramja, a válság előtt (20 ország, 30 változó)

Az eredeti négyes felosztással való összevetéshez a válság előtti adatokkal is elvégeztem egy szűkebb körű, a korábbi 15 országot tartalmazó elemzést. Ismét összevonáson alapuló hierarchikus klaszterelemzést végeztem standardizált adatokkal, Ward-módszerrel, ugyanazt a 33 változót használva, mint a korábbi 15 országot tartalmazó elemzésnél¹⁵.

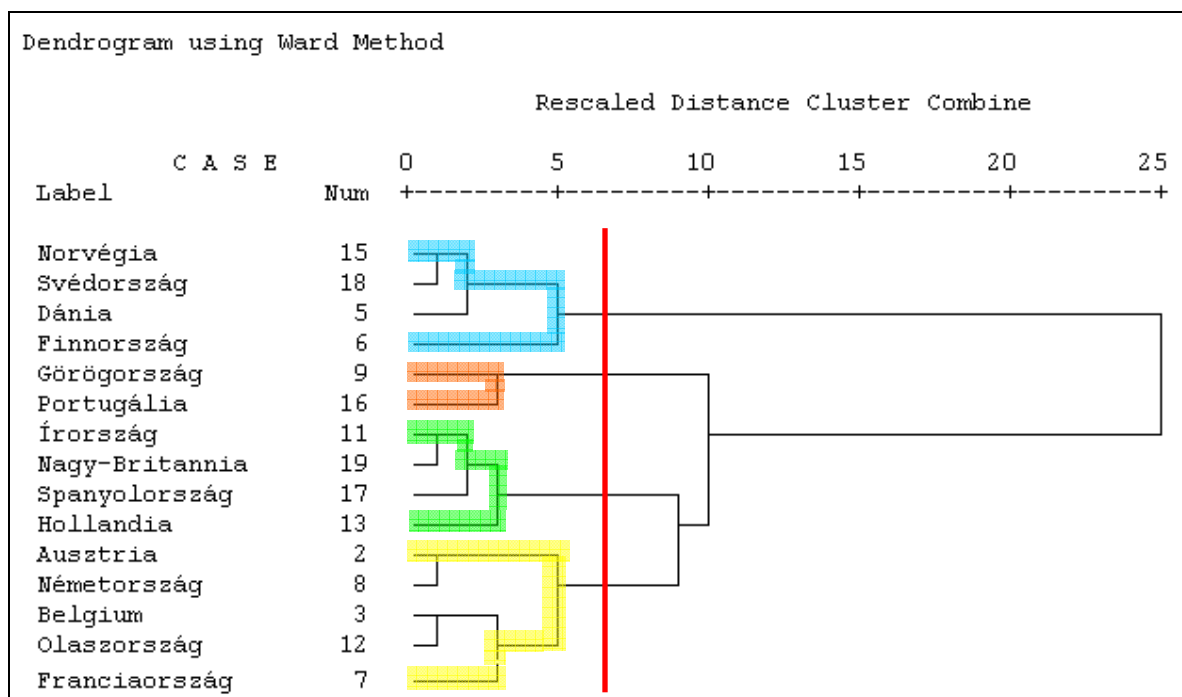
A 8. ábrán látható dendrogramról leolvasható a kialakult klaszterek köre. Érdeemes megállni akkor, mikor 4 klaszter jött létre (ha korábban állnánk meg, elméletileg nehezen alátámasztható 1-2-3 elemű klaszterek is kialakulnának). Amennyiben egy lépéssel tovább mennénk, úgy pontosan azt kapnánk, mint a korábban már bemutatott klaszterezés esetén (ld. 4. ábra): három klaszter alakulna ki, amelyben a kontinentális (kiegészülve Olaszországgal) és az angolszász típus államai szerepelnének egy klaszterben. Azt látjuk tehát, hogy **az angolszász és a kontinentális típus** az előző egyszerű méltányosság-hatékonyság modellben

¹⁵ Az elemzésbe bevont változók az értekezés 15. sz. mellékletének táblázatában dőlt betűvel szedve szerepelnek.

kimutatott *közeledése a változók szélesebb körét vizsgálva és a válságtól függetlenül is létezik.*

8. ábra

A hierarchikus klaszteranalízis dendrogramja, a válság előtt (15 ország, 33 változó)

Az újraalkotott négy klaszter közül az egyik ismét teljes mértékben megfelel az északi típusnak (Norvégia, Svédország, Finnország és Dánia részvételével). A déli típusból kikerült *Olaszország* és ezúttal *Spanyolország* is (így benne maradt Portugália és Görögország), az *előbbi átkerült a kontinentális típusba* (Ausztria, Németország, Franciaország és Belgium mellé), míg *az utóbbi az angolszász típusba* került (Nagy-Britannia és Írország mellé). Végül *az angolszász típusba* ismét *átkerült Hollandia* a kontinentálisból.

Újraalkotva a hatékonyság/méltányossági mátrixot a válság előtti időszakra a 9. ábrának megfelelő felosztást kapunk, tehát ismét azt tapasztaljuk, hogy az északi és a déli modell helyzete nem változott, *a kontinentális és az angolszász típus* viszont *a hatékonyság tekintetében közeledett*, bár *az országok átrendezése tompított ezen* – a már átrendezés előtt is kimutatott – tendencián. Ily módon az angolszász típus maradt a hatékonyabb, de a különbség nem olyan mértékű, mint a '90-es évek végén. *Méltányosság tekintetében viszont teljes mértékben az újracsoportosítás okozta a közeledést a válság előtt is*, hiszen az eredeti klasszifikáció szerint a méltányosságbeli különbségek ekkor is megmaradtak.

9. ábra

A négy modell tipológiája a válság előtt

		HATÉKONYSÁG	
		<i>Alacsony</i>	<i>Magas</i>
MÉLTÁNYOSSÁG	<i>Magas</i>	Kontinentális →	Északi
	<i>Alacsony</i>	Mediterrán	Angolszász ↙

Megjegyzés: A nyilak iránya az elmozdulás irányát, míg relatív nagysága az elmozdulás relatív mértékét mutatja.

Az értekezés 2. kutatási kérdésére keresve a választ, Svédország és Franciaország országtanulmányán keresztül a következő tényezőket vizsgáltam a globalizáció és a jóléti állam összefüggésében:

A globalizáció egyik – igen fontos – vetülete a kereskedelmi liberalizáció. Az államok hatékonyságnövelési céljai, valamint a multilaterális kötelezettségvállalások a nemzetközi kereskedelmet sújtó vámok fokozatos csökkentését okozták. Ez azonban főként a fejlődő országok számára jelentett nagymértékű bevételkiesést, a fejlett országok bevételeinek ugyanis 5%-nál kisebb hányadát tették ki az export- és importvámok (Grunberg [1998] 593. o.).

A globalizációval összefüggő kereskedelmi liberalizáció hatásai erőteljesen jelentkeztek és jelentkeznek Svédországban, hiszen a nemzetközi kereskedelme jelentősen gyorsabban nő, mint a nemzetgazdaság, köszönhetően az alacsony kereskedelmi korlátoknak (OECD [2007] 2. o.). Nem jelentős az a bevételkiesés, amit a vámcsökkentések okoznak, ennél jelentősebb az a pozitív hatás, ami a sikeres exportágazatoknak köszönhető.

A termelés multinacionalizálódása és a vállalatok ebből következő fenyegetése, miszerint a termelést egy másik országba helyezik át magasabb megtérülést keresve, arra ösztönzi a kormányokat, hogy a gazdasági növekedéshez szükséges tőke megszerzéséért olyan politikát folytassanak, amely kedvező üzleti környezet megteremtését célozza, beleértve az alacsonyabb adórátákat is (Gelleny – McCoy [2001] 512. o., Garrett [1998a] 792., 801. o., Mishra [1999] 7. o.). Így a tőke az alacsony adózású országokat előnyben részesíti, az államok versengésbe kezdenek, hogy csökkentsék a társasági és a tőkére kivetett adójukat, aminek az adóbevételek csökkenése lesz a következménye¹⁶. Sőt, a szabad tőkeáramlás

¹⁶ Azonban egyes szerzők (például Gelleny – McCoy [2001] 512. o.) megjegyzik, hogy a multinacionális vállalatok gyakran olyan elsüllyedt és tranzakciós költségekkel rendelkeznek, amelyek megakadályozzák

világában az eltérő adóráták nem csupán az adóbevételek csökkenéséhez vezetnek, hanem a jólét csökkenéséhez is, hiszen a tőke nem a maximális adózás előtti nyereséget, hanem a várható adózás utáni nyereséget fogja követni (Grunberg [1998] 596. o.). Mindezek eredményeként a pénzügyi nyitottság és a vállalati mobilitás a fiskális és szociálpolitikát korlátozza, a jóléti kiadások csökkentését, a társasági adók csökkentését és az adóteher tőkéről munkára történő elmozdulását kényszeríti ki (Weiss [2003] 8. o.). Ezzel szemben felhozható az az érv, hogy a tőke nem feltétlenül az alacsony adójú országokba áramlik akkor, ha a magasabb adók magasabb szintű infrastruktúrával, képzett munkavállalókkal, kutatóintézményekkel és kiszámítható jogi környezettel párosulnak (Garrett – Mitchell [2001], Rhodes [2000]).

Svédország belépett az adóversenybe, hiszen 1990 után fokozatosan csökkentette társasági adórátáját. Az így kieső adóbevételt a személyi jövedelemadó rátájának hosszú távú csökkenő trendje miatt a személyi jövedelemadó sem ellensúlyozta¹⁷. Sőt, a mobil tényezőről (a tőkéről) az immobil tényezőkre (munka, fogyasztás) történő adóátcsoportosítás másik lehetőségével sem él, hiszen a fogyasztási adó tartósan egy szinten maradt (1992 óta 25%-os) (OECD [2011]). Mindez növelte Svédország vonzerejét a növekvő tőkemobilitás fényében. Franciaország is alátámasztja a globalizáció azon hatását, mely adóversenybe „hajszolja” az országokat, hiszen szintén csökkentette társasági adórátáját a nyolcvanas évek második felétől. Hasonlóan Svédországhoz, az így kieső adóbevételt a személyi jövedelemadó rátájának hosszú távú csökkenő trendje miatt a személyi jövedelemadó sem ellensúlyozza. A fogyasztási adóra történő adóátcsoportosítás lehetőségével sem él Franciaország, hiszen a fogyasztási adót 2001-ben csökkentették 20,6 százalékról 19,6 százalékra¹⁸, s ezzel megközelítette a 15 korábbi EU-tagállam átlagát (19,24%) (OECD [2005], OECD [2011]).

A globalizációval hozható összefüggésbe az adóbevételek csökkenésének egy másik oka: a globalizáció és a hozzá kapcsolódó nemzetközi pénzügyi tranzakciók növekedése

tevékenységük gyors áthelyezését az országok között. Így az az állítás, miszerint a megemelkedett adók szükségszerűen a beruházások csökkenéséhez vezetnek, erősen megkérdőjelezhető. Ezzel szemben viszont az az érv hozható fel, hogy még azokban az esetekben is, amikor az üzemek áttelepítése nehéz vagy elfogadhatatlanul költséges, egy multinacionális vállalat tovább növelheti nyereségét a globális könyvelés (például a transzferárak manipulálása) segítségével, amely révén a profitokat áthelyezheti a vállalat azon részeibe, amelyek alacsonyabb adójú országokban vagy körzetekben működnek (Scholte [1997] 435. o.).

¹⁷ Emellett nemrég a vagyonadó is eltörölték. Mindezek ellenére a teljes adóteher (a jövedelem-, fogyasztási adók és a járulékok együttese) még mindig igen magas, mintegy 70%-os (OECD [2008] 6. o.).

¹⁸ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy 1984 és 1994 között a fogyasztási adó 18,6% volt (OECD [2011]).

megnövelte az adókerülés nemzetközi lehetőségét a határellenőrzés lazulása, az adóparadicsomok elérhetősége és a jogrendszerek közötti különbségek miatt (*Grunberg* [1998] 596. o., *OECD* [2001] 175. o.).

A pénzügyi liberalizáció mind a bevételek csökkenését, mind a kiadások növekedését előidézti. Bevételecsökkenéshez vezet, hiszen a kamatlábak szabályozásával vagy a pénznek és hiteleknek különböző szektorokhoz való irányításával a kormány alkalomszerűen profithoz jutott, vagy kedvező feltételekkel tudott kölcsönt felvenni. Ugyanakkor a pénzügyi liberalizáció hozzájárult az infláció leszorításához, és így a seignorage-jövedelmek csökkenéséhez. A kormányok szintén bevételt veszítettek az „inflációs adó” eltűnésével, vagyis hogy tartozásaikat a leértékelt valutában fizessék vissza (*Grunberg* [1998] 594. o.).

Svédországban a pénzügyi liberalizáció hozzájárult az infláció leszorításához (a válságok alatti kiugró értékektől eltekintve az inflációs ráta csökkenő tendenciát mutat) és így a bevételecsökkenéshez. Hasonló hatást tapasztalunk Franciaország esetén is.

A kereskedelmi liberalizáció nem csupán a bevételek csökkenéséhez járul hozzá, hanem a kiadásokat is növeli, ugyanis kedvezőtlen hatásaival szemben a kormányok egy „újfajta protekcionizmussal” lépnek fel. A kormányok a megnövekedett versenyre gyakran úgy válaszolnak, hogy támogatásokat nyújtanak a gyengélkedő hazai vállalatoknak vagy szektoroknak, illetve az exportvállalatoknak, ami jelentősen növeli a kormányzati kiadásokat (*Grunberg* [1998] 599. o.).

A kereskedelmi liberalizáció kedvezőtlen hatásaival szembeni „új protekcionizmus” következtében Franciaországban 1997-ben mintegy 130 milliárd frank támogatást nyújtottak a hazai vállalatoknak, ami megközelíti az azévi nettó társasági adóbevételt (*Le Monde* [1997] 4. o.). Svédországban 1980 és az 1990-es évek eleje között évente mintegy 1,7 milliárd svéd korona értékű támogatást nyújtottak a svéd vállalatoknak különböző jogcímenek (*Bergström* [1998] 3. o.).

Emellett tovább növelik a kiadásokat a különböző beruházásösztönzők, amelyekkel igyekeznek a munkanélküliséggel és a bizonyos szektorokban és régiókban hanyatló gazdasági aktivitással szembesülő kormányok a beruházási tőkét növekvő mértékben az ilyen területekre vonzani (*Grunberg* [1998] 599. o.). Franciaországban ezen ösztönzők széles köre elérhető mind a francia, mind a külföldi vállalatok számára (*Michallon* [2013]).

A kiadásnövelő tételek között jelentős szerepet játszanak a globalizációnak a munkapiacra gyakorolt kedvezőtlen hatásai ellen hozott intézkedések. Első évtizedeik alatt az európai jóléti államok más piacgazdaságokkal megegyező vagy annál alacsonyabb munkanélküliséggel rendelkeztek. A teljes foglalkoztatás a háború utáni jóléti állam alapvető

támasza volt. Mivel a munkaképes korúak és hozzátartozóik többségének a foglalkoztatás jelentette a fő jövedelemforrást, a teljes foglalkoztatás valamilyen formája a jövedelembiztosítás elsődleges formáját jelentette. Emellett politikai elemekkel is magyarázható a teljes foglalkoztatásra való törekvés, illetve azzal, hogy ily módon az állam nem vesztett el adó- és járulékbevételeket, valamint nem kellett többet költenie a munkanélküli és szociális segélyekre (*Mishra* [1999] 18-19. o.). Az 1970-es években megkezdődött ipari leépítések következtében azonban tömeges munkanélküliség alakult ki, amely különösen a fiatalok és az alacsonyabban képzett munkások helyzetét rontotta. Ezt a magas munkanélküliséget az 1970-es évek közepe óta megváltozott gazdasági feltételek magyarázhatják (*Ljungquist–Sargent* [1998] 519. o.). Az új jelenség, amellyel szembe kell nézni az, hogy számottevően csökken az olyan munkahelyek száma, amelyek nem igényelnek szakképesítést. Ez a globalizáció következménye, ugyanis az új technológiák bevezetésével eltűnt egy sor hagyományos iparág, és ez kipusztulásra ítélt számos korábbi mesterséget¹⁹. A globalizáció gyorsan változó világának nyilvánvaló következménye emellett a nagyfokú rugalmasságot lehetővé tevő alapvető képességek elsajátítását célzó képzések, átképzések iránti megnövekedett igény. Mindez növekvő nyomást fejt ki a munkapiaci programok iránt.

A globalizáció kiadásnövelő tételei között Svédországban és Franciaországban is jelentős szerepet játszanak a globalizációnak a munkapiacra gyakorolt kedvezőtlen hatásai ellen hozott intézkedések.

Összességében tehát elmondható, hogy a globalizáció következtében a vizsgált jóléti államokban a kormányzati kiadások iránti igény megnőtt, ugyanakkor a bevételi források lecsökkentek. A költségvetési egyensúly eléréséhez így nem maradt más lehetőség, mint a kiadások csökkentése, azaz reformok végrehajtása.

¹⁹ Néhány kutató szerint az, hogy a tömeges munkanélküliség növekedése és terjedése mennyiben tulajdonítható a gazdasági globalizáció előrehaladásának, meglehetősen tisztázatlan. Az új technológiák bevezetésének foglalkoztatási hatása ugyanis általában igen összetett, értékelése nem egyszerűsítendő le arra, hogy valamely új technológia az adott munkahelyen és adott időben hány munkás helyettesítésére képes. A makroszinten jelentkező foglalkoztatási hatás szempontjából nem az a perdöntő, hogy mikroszinten, az új technikát alkalmazó vállalaton vagy iparágon belül mennyi munkaerő foglalkoztatását teszi lehetővé vagy éppen fölöslegessé annak bevezetése, hanem az, hogy a felhasználásával meginduló, illetve bővülő termelés input-output kapcsolatai révén milyen mértékben teremt munkaalkalmakat a nemzetgazdaság egészében (*Szentes* [2002] 713. o.).

5. Az értekezés új tudományos eredményei, tézisei

Az európai jóléti államok – bár az Európán kívüliekkel összevetve egymáshoz némileg hasonlítanak – igen sok eltérést mutatnak. Bár minden ország különböző, mégis felfedezhetők bizonyos országok közti hasonlóságok, mely lehetővé teszi a csoportosításukat. A szakirodalomban rengeteg tipológiát találunk a jóléti államokra, az európai jóléti államokra vagy csupán a nyugat-európai jóléti államokra, melyek elméleti, illetve empirikus megfontolásokon alapulnak. Ezek közül a nyugat-európai jóléti államokra vonatkozó, legtöbb szerző által elfogadott és empirikusan is bizonyított, esping-anderseni típusokon alapuló, azt kiegészítő négyes klasszifikáció vizsgálatából kiderül, hogy az a 2000-es évek végén, a 2010-es évek elején módosításra szorul. Az eredeti csoportosítás szerinti négy típus közül az északi és a déli továbbra is rendre jellemezhető a magas méltányosság – magas hatékonyság, illetve az alacsony méltányosság – alacsony hatékonyság kettősével. Azonban a kontinentális és az angolszász típusban jelentős változások történtek.

Amennyiben megtartjuk az országok eredeti besorolását, a kontinentális típus hatékonyság tekintetében túlszárnyalta az angolszász típust, s míg az előbbi az északihoz közeledett, az utóbbi a déli típushoz. Az országok újraklaszterezését követően, bár a hatékonyságbeli drasztikus változások tompultak (azaz a kontinentális típus ezúttal már nem előzte meg az angolszász típust hatékonyság tekintetében), nem tűntek el teljesen, a két típus így is egymás felé közeledett az egy évtizeddel ezelőtti állapothoz képest. Sőt, a méltányosságban is hasonló közeledést tapasztalhatunk az új klasszifikáció szerint. A 2008-ban kezdődő válság felerősítette a kontinentális és az angolszász típus közeledését, de ez az elmozdulás már a válságot megelőzően is kimutatható.

Összességében elmondhatjuk, hogy a korábbi négyes tipológia mára már valóban nem teljesen állja meg a helyét, és nem jelenthetjük ki azt a korábbi évtizedekben számos szerző²⁰ által hangoztatott állítást sem, hogy a típusok változatlanul fennmaradnak.

1. Tézis: A kontinentális és az angolszász típus erőteljesen közeledett egymáshoz (a válságtól függetlenül), amely részben egyes országok más típus jellemzőinek felvételével (azaz más típusba tartozásával), részben viszont maguknak a típusoknak az elmozdulásával magyarázható. Nem igaz tehát az a nézet (legalábbis nem minden

²⁰ Lásd többek között: Pierson [1996], Garrett [1998b], Stephens – Huber – Ray [1999], Swank [2000], Brooks – Manza [2006]. A modellek közeledéséről lásd például: Garcés et al. [2003], Abrahamson [2005].

típusra), mely szerint az egyes típusok ellenállnak a változásoknak, hosszú távon változatlanul – mintegy párhuzamosan egymás mellett – fennmaradnak.

A jóléti államok különböző típusai azonos kihívásokkal szembesülve eltérő és különböző mértékben sikeres válaszokat adtak. A jóléti államok 1950-es és 1960-as évekbeli jó teljesítménye elrejtette e gazdaságokban rejlő instabilitást. Az elmúlt két évtizedben a jóléti állam előtt álló kihívások leginkább kívülről érkeznek: az iparból a szolgáltatásokba történő gyors átstrukturálódás, az új információtechnológiák elterjedése és a növekvő nemzetközi verseny a gazdasági turbulencia fő forrásainak tűnnek. Az új technológiák, a kereskedelem és a tőkeáramlás globalizációja következtében kialakuló munkapiaci zavarok mellett a népesség elöregedése és a család változása mind aláássa a háború utáni időszak szociálpolitikáját támogató alapfeltételeket. A jóléti állam tehát sérülékeny turbulens környezetben. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a globalizáció valóban az egyik kiváltó oka volt a jóléti reformoknak Európában. A fokozott versenyben ugyanis hamarabb jelentkeztek azok a problémák, amelyek a belső fejlődés következtében már ott lappangtak a teljesítőképességük határához érkező jóléti államokban. E következtetést a vizsgált két ország példája is alátámasztja.

2. Tézis: A globalizáció az egyik kiváltó oka volt a jóléti reformoknak Európában azáltal, hogy a kiadáscsökkentés kényszerét rója a jóléti államokra.

A globalizáció következtében a jóléti államokban a kormányzati kiadások iránti igény megnőtt, ugyanakkor a bevételi források lecsökkentek. A francia és svéd adópolitika azt a globalizációs tézist támasztja alá, hogy a tőketulajdonosok kilépése életképes opcióvá és hihető implicit fenyegetéssé vált, így a kormány kénytelen csökkenteni az adórátákat. Az egyensúly eléréséhez így nem maradt más lehetőség, mint a kiadások csökkentése.

Svédországban az elmúlt évtizedekben számos reformlépést hajtottak végre, melyek eredményeképpen azt mondhatjuk, hogy az ország sikeresen alkalmazkodott a globalizáció kihívásaihoz, a világ egyik legversenyképesebb gazdasága mellett sikerült a jóléti rendszerét is megőriznie – még ha a korábbihoz képest átalakítva is.

Demokratikus rendszerekben azonban igen nehéz a jóléti vívmányok felszámolása, az erőteljes támogatottság miatt a jóléti rendszer átalakítása meglehetősen hosszú folyamat, ahogy azt Franciaország példája is megmutatta. Ott nem következett be alapvető változás,

számos példát lehet találni arra, hogy egy reformlépést a következő kormány a társadalmi ellenállás miatt visszavont.

A jóléti állam radikális reformjára csak akkor van esély, ha mögéjük széles politikai koalíció szerveződik, illetve ha a gazdaságot súlyos pénzügyi válság fenyegeti. Nem valószínű azonban, hogy az informálatlan szavazók előrettekintő döntéseket hozzanak, különösen ha rövid távon a veszteségek elengedhetetlenek a hosszú távú megoldáshoz. Emellett az intézkedések egy szorosan összefüggő rendszer részét képezik, így nem lehet egy elemet megváltoztatni anélkül, hogy a többi meg ne változtatnánk.

Az eltérő reakciók egy lehetséges magyarázata, hogy a szociálpolitikai reformok jobban érintették az állami szolgáltatásokat, mint a nagyrészt transzferekhez kötődő társadalombiztosítási jogosultságokat. Ezért az állami szolgáltatásokat középpontba helyező svéd jóléti állam radikálisabb változásokon ment át, mint a pénzügyi transzferekre összpontosító francia jóléti állam, holott ez utóbbi reformja is elengedhetetlen lenne. A két ország eltérő reakciója – ellenkező előjellel – a globalista iskola érvelését támasztja alá, miszerint a jóléti rendszer reformja elengedhetetlen a gazdaság minden területén érzékelhető növekedéshez.

6. A tézisfüzetben hivatkozott irodalom

- ABRAHAMSON, P. [1991]: Welfare and Poverty in Europe of the 1990s: Social Progress or Social Dumping? *International Journal of Health Services*, 21. évf., 2. sz., 237-264. o.
- ABRAHAMSON, P. [2002]: The Scandinavian Model of Welfare. Comparing Social Welfare Systems in Nordic Europe and France. *ARCE*, 4. sz., 31-60. o.
- ABRAHAMSON, P. [2005]: The End of the Scandinavian Model? Welfare Reform in the Nordic Countries. *Journal of Nanjing Normal University (Social Science Edition)*, 5. sz.
- ARTS, W. – GELISSEN, J. [2002]: Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-the-art Report. *Journal of European Social Policy*, 6. évf., 2. sz., 87-100. o.
- BAMBRA, C. [2005a]: Worlds of Welfare and the Health Care Discrepancy. *Social Policy and Society*, 4. évf., 1. sz., 31-41. o.
- BAMBRA, C. [2005b]: Cash versus Services: 'Worlds of Welfare' and the Decommodification of Cash Benefits and Health Services. *Journal of Social Policy*, 34. évf., 2. sz., 195-213. o.
- BERGSTRÖM, F. [1998]: Capital Subsidies and the Performance of Firms. SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance No. 285. November, Stockholm School of Economics
- BOERI, T. [2002]: Let Social Policy Models Compete and Europe Will Win. Konferenciaanyag, John F. Kennedy School of Government, In Celebration of the Schumpeter Program at Harvard University, április 11-12., letölthető: http://www.hks.harvard.edu/m-rcbg/Conferences/us-eu_relations/boeri_us_european_trends.pdf, letöltés ideje: 2009. szeptember 6.
- BONOLI, G. [1997]: Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach. *Journal of Social Policy*, 26. évf., 3. sz., 351-372. o.
- BROOKS, C. – MANZA, J. [2006]: Why Do Welfare States Persist? *The Journal of Politics*, 68. évf., 4. sz., november, 816-827. o.
- CSABA IVÁN – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1999]: A jóléti állam politikai gazdaságtana. In: Csaba Iván – Tóth István György (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 7-41. o.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1990]: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge

- ESPING-ANDERSEN, G. [1999]: *Social Foundations of Post-Industrial Economies*. Oxford University Press, Oxford
- Ferreira, L. V. – FIGUEIREDO, A. [2005]: *Welfare Regimes in the EU 15 and in the Enlarged Europe: An Explanatory Analysis*. FEP, Working Paper No. 176
- FERRERA, M. – HEMERIJCK, A. – RHODES, M. [2006]: *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy*. Report for the Portuguese Presidency of the European Union, Athens University of Economics and Business honlapja: http://www.aueb.gr/deos/MASTER-GR/Ferrera_Hemerijck_Rhodes.pdf, letöltés ideje: 2006. november 10.
- FERRERA, M. – RHODES, M. [2000]: *Building a Sustainable Welfare State – Reconciling Social Justice and Growth in the Advanced Economies*. *West European Politics*, 23. évf., 2. sz., 257-282. o.
- FERRERA, M. [1996]: *The „Southern” Model of Welfare in Europe*. *Journal of European Social Policy*, 6. évf., 1. sz., 17-37. o.
- FÖRSTER, M. – PEARSON, M. [2002]: *Income Distribution and Poverty in the OECD Area: Trends and Driving Forces*. *OECD Economic Studies*, 34. sz.
- GAL, J. [2004]: *Decommodification and Beyond: a Comparative Analysis of Work-injury Programmes*. *Journal of European Social Policy*, 14. évf., 1. sz., 55-69. o.
- GARCÉS, J. – RÓDENAS, F. – SANJOSÉ, V. [2003]: *Towards a New Welfare State: the Social Sustainability Principle and Health Care Strategies*. *Health Policy*, 65. sz., 201-215. o.
- GARRETT, G. – MITCHELL, D. [2001]: *Globalization and the Welfare State*. *European Journal of Political Research*, 39. évf., 2. sz., 145-177. o.
- GARRETT, G. [1998a]: *Global Markets and National Politics: Collision Course or Virtuous Circle?* *International Organization*, 52. évf., 4. sz. ősz, 787-824. o.
- GARRETT, G. [1998b]: *Partisan Politics in the Global Economy*. Cambridge University Press, New York
- GARRETT, G. [2001]: *Globalization and Government Spending around the World*. *Studies in Comparative International Development*, 35. évf., 4. sz., 3-29. o.
- GELLENY, R. D. – MCCOY, M. [2001]: *Globalization and Government Policy Independence: The Issue of Taxation*. *Political Research Quarterly*, 54. évf., 3. sz. szeptember, 509-529. o.
- GENSCHEL, P. [2004]: *Globalization and the Welfare State: A Retrospective*. *Journal of European Public Policy*, 11. évf., 4. sz. augusztus, 613-636. o.

- GRUNBERG, I. [1998]: Double Jeopardy: Globalization, Liberalization and the Fiscal Squeeze. *World Development*, 26. évf., 4. sz., 591-605. o.
- HORSMAN, M. – MARSHALL, A. [1994]: *After the Nation-state: Citizens, Tribalism and the New World Disorder*. HarperCollins, London
- KANGAS, O. [1994]: The Politics of Social Security: On Regressions, Qualitative Comparisons, and Cluster Analysis. In: Janoski, T. – Alexander, M. H. (szerk.): *The Comparative Political Economy of the Welfare State*. Cambridge University Press, New York
- KATROUGALOS, G. S. [1996]: The South European Welfare Model: the Greek Welfare State, in Search of an Identity. *Journal of European Social Policy*, 6. évf., 1. sz. február, 39-60. o.
- KAUTTO, M. [2002]: Investing in Services in West European Welfare States. *Journal of European Social Policy*, 12. évf., 1. sz., 53-65. o.
- KING, D. S. [1987]: The State and the Social Structures of Welfare in Advanced Industrial Democracies. *Theory and Society*, 16. évf., 6. sz. november, 841-868. o.
- LE MONDE [1997]: Soutiens aux entreprises – questions-réponses. Február 18., 4. o.
- LEIBFRIED, S. [1992]: Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into the European Community. In: Ferge Zs. – Kolberg, J. (eds.): *Social Policy in a Changing Europe*. Campus, Vienna
- LJUNGQVIST, L. – SARGENT, T. J. [1998]: The European Unemployment Dilemma. *The Journal of Political Economy*, 106. évf., 3. sz. június, 514-550.o.
- MACMENAMIM, I. [2003]: Is there an East-Central European Variety of Democratic Capitalism? A Twenty-Two Country Cluster Analysis. Centre for International Studies, Working Paper No. 5.
- MICHALLON, J. J. [2013]: French Investment Incentives. Letölthető: <http://impots-service.net/french-tax-french-taxation-vat-help-france/investing/french-investments-incentives/>, letöltés ideje: 2013. január 7.
- MISHRA, R. [1999]: *Globalization and the Welfare State*. Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, UK
- OBINGER, H. – WAGSCHAL, U. [2001]: Families of Nations and Public Policy. *West European Politics*, 24. évf., 1. sz., 99-114. o.
- OECD [2001]: *OECD Economic Outlook*, 69. sz.

- OECD [2005]: OECD Tax Database: <http://www.oecd.org / Centre for Tax Policy and Administration / Tax Policy Analysis / OECD Tax Database>. Letöltés ideje: 2005. május 22., szeptember 23.
- OECD [2007]: Sweden: Achieving Results for Sustained Growth. Policy Brief. Március
- OECD [2008]: Economic Survey of Sweden, 2008. Policy Brief
- OECD [2011]: OECD Tax Database: <http://www.oecd.org/ctp/taxdatabase / Taxes on consumption>, letöltés ideje: 2011. január 10.
- OHMAE, K. [1995]: The End of the Nation State: the Rise of Regional Economies. HarperCollins, London
- PABST, A. [2009]: How to Restore the European Social Compact. Letölthető: World Public Forum "Dialogue of Civilizations" honlapja: http://www.wpfdc.org/files/Prague09/panel_1/p1Pabst_Adrian_engll.doc, letöltés ideje: 2009. augusztus 31.
- PIERSON, P. [1996]: The New Politics of the Welfare State. World Politics, 48. évf., 2. sz., január, 143-179. o.
- POWELL, M. – BARRIENTOS, A. [2004]: Welfare Regimes and Welfare Mix. European Journal of Political Research, 43. évf., 83-105. o.
- QUADAGNO, J. [1987]: Theories of the Welfare State. Annual Review of Sociology, 13. sz., 109-128. o.
- RAGIN, C. [1994]: A Qualitative Comparative Analysis of Pensions Systems. In: Janoski, T. – Alexander, M. H. (szerk.): The Comparative Political Economy of the Welfare State. Cambridge University Press, New York
- RHODES, M. [2000]: Globalization, Welfare States and Employment: Is There a European „Third Way”? In: BORMEIO, N. (ed.): Unemployment in the New Europe. Cambridge University Press, Cambridge
- RODRIK, D. [1998]: Why Do More Open Economies Have Bigger Government? Journal of Political Economy, 106. évf., 5. sz., 997-1032. o.
- SAINT-ARNAUD, S. – BERNARD, P. [2003a]: Convergence ou résilience? Une analyse de classification hiérarchique des régimes providentiels des pays avancés. Sociologie et Sociétés, 35. évf., 1. sz., 65-93. o.
- SAINT-ARNAUD, S. – BERNARD, P. [2003b]: More of the Same? A Hierarchical Cluster Analysis of the Welfare Regimes in Advanced Countries. Letölthető: http://individual.utoronto.ca/RC19_2003/pdf/Starnaud_Bernard_More_of_the_same.pdf, letöltés ideje: 2012. május 26.

- SAJTOS LÁSZLÓ – MITEV ARIEL [2007]: Kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest
- SAPIR, A. [2005]: Globalization and the Reform of European Social Models. Bruegel Policy Contribution, letölthető: http://aei.pitt.edu/8389/01/BPC2005_SocialMod.pdf, letöltés ideje: 2009. augusztus 28.
- SCHARPF, F. W. [2000]: The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy, Vulnerabilities and Options. *Journal of European Public Policy*, 7. sz., 190-228. o.
- SCHOLTE, J. A. [1997]: Global Capitalism and the State. *International Affairs*, 73. évf., 3. sz. július, 427-452. o.
- SOEDE, A. J. ET AL. [2004]: Unequal Welfare States. Distributive consequences of population ageing in six European countries. Social and Cultural Planning Office (SCP), Hága
- STEPHENS, J. – HUBER, E. – RAY, L. [1999]: The Welfare State in Hard Times. In: Kitschelt, H. – Lange, P. – Marks, G. – Stephens, S. (eds.): *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*. Cambridge University Press, New York
- SWANK, D. [1998]: Global Capital, Democracy and the Welfare State. *Political Economy of European Integration Working Paper 1.66*.
- SWANK, D. [2000]: Social Democratic Welfare States in a Global Economy. In: Geyer, R. – Ingebritsen, G. – Moses, J. (eds.): *Globalization, Europeanization and the End of Scandinavian Social Democracy?* MacMillan, London, 85-135. o.
- SZABÓ KATALIN [2000]: A jóléti államtól az esélyteremtő államig. In: Bara – Szabó (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Budapest, Aula Kiadó, 209-242. o.
- SZAMUELY LÁSZLÓ [2004]: A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf., október, 948-969. o.
- SZENTES TAMÁS [2002]: A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai (Bevezető megjegyzések a Globalizáció és a civilizációk című tudományos üléshez). *Magyar Tudomány*, 6. sz., 708-718. o.
- TITMUSS, R. [1958]: *Essays on the Welfare State*. Allen and Unwin, London
- TVERSKY, A. – KAHNEMAN, D. [1991]: Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model. *The Quarterly Journal of Economics*, 106. évf., 4. sz. november, 1039-1061. o.
- WEISS, L. (szerk.) [2003]: *States in the Global Economy – Bringing Domestic Institutions Back In*. Cambridge University Press, Cambridge

WILDEBOER SCHUT, J. M. – VROOMAN, J. C. – DE BEER, P. [2001]: On Worlds of Welfare.

Institutions and their Effects in Eleven Welfare States. Social and Cultural Planning
Office the Netherlands, The Hague

WILENSKY, H. L. – LEBEAUX, C. N. [1965]: Industrial Society and Social Welfare. Free Press,

New York

7. A jelöltnek az értekezés témájában született publikációi

Könyvfejezetek és folyóiratcikkek:

Kiss Marietta [2006]: Globalizáció és jóléti állam: azonos kihívás – eltérő válaszok. *Competitio*, V. évf., 1. szám, 165-181. o., ISSN 1588-9645

Kiss Marietta [2008]: Globalizáció és jóléti állam. In: Galó Miklós – Kiss Lajos András – Kukla Krisztián – N. Szabó József (szerk.): A tudásteremtő fakultás eredményei – Inventárium, Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Főiskolai Kar, Nyíregyháza, 87-97. o., ISSN 1787-7113, ISBN 978-963-9909-06-9

Kiss Marietta [2009]: Gondolatok az európai jóléti államok nyugdíjreformjairól. *Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények*, 1. évf., 1. szám, 52-59. o., ISSN 2061-3156, ISBN 978-963-9891-09-8

Kiss Marietta [2010]: Effects of the Economic Crisis on the Types of the European Welfare States. *Journal of Economic and Social Studies*, Special edition in English, 81-92. o., ISSN 2061-31-56, ISBN 978-963-9909-79-3

Kiss Marietta [2012]: Rethinking the Typology of Western European Welfare States. *The Romanian Economic Journal*, 15. évf., 45. szám, szeptember, 87-121. o., ISSN (print) 1454-4296, ISSN (online) 2286- 2056

Egyéb publikációk: tanulmányok konferenciakötetben, konferencia-előadások:

Kiss Marietta [2005]: Globalizáció és jóléti állam: azonos kihívás – eltérő válaszok. „Munkaerőpiaci és gazdaságpolitikai kihívások az Európai Unióban” c. konferencia, I. szekció: „Gazdaságpolitikai kihívások az Unió tagország első éveiben”, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen, 2005. november 11.

Kiss Marietta [2006]: A jóléti állam – Hogyan tovább? „Európai Unió – Tudásalapú társadalom – Foglalkoztatás – Oktatás” c. konferencia, Poszterszekció, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen, 2006. október 20.

Kiss Marietta [2006]: Merre tart a jóléti állam? „A társadalmi és politikai berendezkedés változásainak gazdasági hatásai” c. konferencia, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen, 2006. november 14.

Kiss Marietta [2007]: Welfare States in the Era of Globalization. XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Közgazdaságtudományi Szekció – Doktorandusz Konferencia, Miskolc, 2007. április 26.

- Kiss Marietta* [2007]: Welfare States in the Era of Globalization. In: Nagy Aladár – Kocziszky György – Erős Adrienn – Havriló Attila – Galbács Péter (szerk.): XXVIII. OTDK Közgazdaságtudományi Szekció – Doktorandusz Konferencia. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, ISBN 978-963-661-768-4, 74. o.
- Kiss Marietta* [2007]: Welfare States in the Era of Globalization. In: Nagy Aladár – Kocziszky György – Erős Adrienn – Havriló Attila – Galbács Péter (szerk.): XXVIII. OTDK Közgazdaságtudományi Szekció – Doktoranduszok Konferenciája. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, ISBN 978-963-6617-67-7, 1-19. o.
- Kiss Marietta* [2007]: Changing Welfare States in the Era of Globalization. 2nd International Conference on Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration, Alexandru Ioan Cuza University of Iași Faculty of Economics and Business Administration, Iași, 2007. október 25-27.
- Kiss Marietta* [2007]: A keynesi jóléti államtól a neoliberalizmusig: meddig megy Franciaország az úton? „Régió – versenyképesség – tudás” c. konferencia, Nemzetközi gazdaságtan szekció, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen, 2007. november 8.
- Kiss Marietta – Szilágyi Enikő* [2007]: A jóléti állam reformja a közgazdaságtan és a közvélemény tükrében. „Három éve az 50 éves EU-ban” c. konferencia, „A közszektor reform, konvergencia” c. szekció, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2007. december 1.
- Kiss Marietta* [2008]: Globalizáció és jóléti állam. „A tudásteremtő fakultás eredményei” c. konferencia, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2008. november 11.
- Kiss Marietta* [2009]: Gondolatok az európai jóléti államok nyugdíjreformjairól. „A társadalmi-gazdasági valóság körüli gondolataink” c. konferencia, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2009. november 10.
- Kiss Marietta* [2009]: Changing Welfare States in the Era of Globalization. In: Vasile Ișan – Olesia Lupu (eds.): Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 378-389. o., ISBN 978-973-703-411-3

Jegyzetek: